КРИЛА АРТЕМА ЛЕТЮЧОГО

Птиця воду п'є, а з себе не випускає. Сам придивлявся, людей питав, і ніхто того не бачив. А чому воно так? Два ока і дзьоб — сказати б, як той рот і ніс, тільки стулені разом. Дві ноги, як у людини, а замість рук — крила. Або ще, приміром, яйця. З яйця вилуплюється птиця, ну й гадюка — вона теж кладе яйця. І з тих яєць вилуплюється мале гаддя. І черепаха так само. Птиця літає, а гадина плазує... Чому? Знову ж таки, як і птицю взяти — птиця птиці не рівня. Котора птиця є швидка, котора повільна, а котора й так собі. З вигляду начеб і птиця, а тільки й слави тієї, що крила — курка в дворі, приміром. За морями-океанами у вирії — вичитав якось у книзі, — де ніколи снігу не випадає і люди срамотою світять, голісінькі ходять (а самі ж чорні та банькаті!), так там птиця струсь водиться. Літати та птиця не може, бо, хоч у неї і є крила, та тії крила їй ні до чого. У неї все в ногах. Ноги довгі й цибаті. І біта через ті ноги струсь швидко. Отак, як кінь. Ну тільки й кінь не всякий за ним уженеться. Хіба що графський огир з економії, може, й наздогнав би. Бо птиця прудка. І на ній можна верхи їздити. А для чого тому струсеві крила й чого його за птицю мати, коли він не літа, — того в книзі не написано.

Сам міркував довго, хотілося своїм розумом дійти, та так і не дійшов. Тільки спантеличився. Питався вчительки, питався, спросивши благословення, батюшки в неділю після служби Божої, а врядника побоявся спитати. І ніхто до пуття не пояснив.

— Видишь, Артем, — всякие бывают животные виды... В зоологии, например...

Не втямив з перших слів і стояв вирячкувато, кліпаючи очима, щоб не образити вчительки. (Воно ж наука там у тій голові, тільки не добереш її, та й не мужикові ж її допоминатися!)

А батюшка засміялися спочатку. І дивились непоро-зуміло, як на пришелепуватого. Чи ти, мовляв, Артеме, сповна розуму? Потім одкашлялись і сказали поважно:

— Бог сотворил, Артем, много чудес, и не постичь тайны сия создания Всевышнего слабому человеческому уму...

Слухав побожні слова батющині й тоскно думав: "Дві ноги і гузно позаду, а води з себе птиця все ж таки не випускає..."

Але про це вже не питався батюшки.

Артем спинив коня, повернув чепіги й зчистив з чересла істиком землю. Вона спадала додолу глевка, як каша. Він узяв грудку і розтер у долоні. Земля була масна, як олією заправлена. Він схилив голову, густа темна борода ввігнулась йому в розхристані груди й зламалася навпіл, а він дивився на розтерту, сиру грудку й думав: "І земля, знову ж таки, не однакова: на Полтавщині більше родюча земля, чорноземля, а по інших губерніях — супіски, солонці, піски. І на тих солонцях мужик бідкається, а де кращої землі — то панська або багатирська. Та воно й на солонцях уродить, тільки не в нас, а в німця. Німець угноювати землю вміє. Або і японець — він теж. Збирає після птиці послід у горах і тим послідом землю угноює. І зветься той послід по-їхньому — гуано. А котрий японець багатіший, той оселедцями угноює" Тільки не добрав того в книзі Артем, чи то японець — на січку ті оселедці чи так просто. І не віриться воно Арте-мові, щоб таке добро та на угноєння кидали. Звісно, коли тебе припече нужда, подерешся й на скелю по гуано, ну а щоб з добрих статків оселедці в ріллю гатити — то хоч би який багатий чоловік був, а все ж жалко стане. Та книга так пише. А в книзі правда. Якби зібрати всі книжки, шо є на світі, та прочитати їх усі — геть би всю правду вичитав! Та чи ж є такий чоловік, щоб усі книжки підважив? А може, де й сидить він поміж книжками і в трубку на зорі дивиться, бо він лік усім зорям на небі знає. Тільки мужикові того не звісно: від мужика правду ховають. А вона десь та є.

Артем важко зітхнув і знову взявся за чепіги. Удалині парувала розпанахана рілля. І була вона не рахманна, як стерня восени, а збентежена. Бо навесні все прокидається і шукає собі пари. Кіт дереться на стріху, й собачня тічками юрмиться. Птах на дереві виспівує, бо й він по-своєму, по-пташиному, женихається, і риба у воді нереститься. У всьому на світі є свій порядок, тільки в людини воно не так, мовби шкереберть. Такий чудний цей світ і незбагненний...

Неподалеку коло озерця спустився чорногуз. Розпростер крила і, як по нитці навкоси, плавко знизився додолу. Ходить на тонких ногах край берега і наче хизується чогось. А чого б ото птиці німотній та пишатися? Проте вона, хоч і птиця, а все ж по-своєму щось знає, тільки не скаже. Не дано чорногузові язика такого, щоб слово людське промовити. І все воно в світі роз'єднане: птиця крила має, та говорити не втне, а людині крил бракує. Руки без пір'я, замість крил. А втім, бачив раз на ярмарку — носив якийсь пройдисвіт із города — зеленого птаха на катеринці. Скаже він щось птахові, а птах йому по-людському відповідає. Не вірив довго, думка, ману катеринник напускає, фокуси, сказать би. До самої катеринки протовпився між люди, заглядав птахові в дзьоба, наслухав пильно й пір'я полапав. Пір'я — пташине, тільки що шорстке, а голос — то таки справді, птах, а не катеринник. Птах папуга.

Це спантеличило Артема ще більше. Тиждень ходив похмурий і сумний. Думав усе. Потім прояснішав трохи й помалу почав розуміти. Замкнене коло розривалося, випадали окремі ланки, і розрізнені з давніх-давен людина, звір і птиця плуталися між себе, й де-не-де котрий із них ставав уже не на свою стать. Артем побачив, що в одвічному світовому ладі є діри і через ті діри може пролізти бистрий людський розум. А як пролізе через останню і стане аж по той бік, тоді скаже слово. І буде тоді... — хтозна, що воно тоді буде.

Артемові стає лячно і воднораз страшенно цікаво. Бо, може, то і є вже кінець світу й настане страшний суд. А може, й ні.

Він дивився, як цибав бережком чорногуз, жаби довгим дзьобом хапаючи, і червоні чорногузові ноги видались йому зараз чимось прикметними. Пустив чепіги й одійшов від плуга.

Скільки ж разів бачив чорногуза, а тільки тепер воно спало на думку! Як був ще на діствітельній службі у 29-му драгунському полку: корнет Штокке в третьому ескадроні — чисто тобі чорногуз. Ноги довгі та тонкі — стукни ломачкою — і поламались би враз, а коли було проз ескадрон схильці йде, задом трусить... І чорногуз ішов схильці й трусив задом. Зненацька став на одній нозі, а другу під себе манірно підігнув.

— Охвицер! — буркнув Артем у дивному захопленні й подався до озера глянути ближче. Чорногуз нашорошився, крутнув головою туди-сюди, тріпонув крилами, змахнув, розігнався на тоненьких офіцерських ногах і важко злетів угору.

Артем спинився зачудований. Очі йому широко розплющились і горіли. Дихав уривчасто й неспокійно. Правицею тер розхристані волосаті груди, а ліва рука легенько змахувала. Розчепірені шкарубкі пальці — як простерті крила. І раптом йому здалося, що власне тіло стало легке-легке. Геть зовсім без ваги. Його Пойняла божевільна думка і, як вітровій, поривала з ніг. Летіти! Він, як сновцда, широко розпростер кремезні руки й непевно змахнув перший раз. Потім дужче, відштовхнувся від місця і — побіг навмання за лелекою, несамовито вимахуючи руками й підстрибуючи. Хапав спрагло роззявленим ротом повітря і мчав. Ноги ледь-ледь торкалися землі, і йому здавалося, що він знімається. Треба тільки дужче й швидше! Швидше!..

Він упав, зачепившись об висохлу купину, й перевернувся горілиць. Груди йому бентежно движіли, а розкуйовджене чорне волосся — десь загубив шапку — уболотилося; він лежав знеможений і важко відсапував біг. Запалені червоні очі тоскно й питливо дивились угору. По щоці — чи то від вітру, чи так від чого — текла сльоза.

Високо в небі буяв чорногуз. Змахне крилами й лине в повітрі, мов пливе, змахне ще раз — і лине далі вдалину. Крила широкі, а тулуб малий. Як цурпалок. Птах!..

У селі оповідали по-всякому. Казали, що над книжками глузду одбіг, казали, що й з чортом злигався, хтось бачив, як Артем у чортячому танку полем крутився. Були й такі, що запевняли, ніби Артем — відьмак і то здавна вже в нього, тільки не примічали якось перше. А більше казали: "Здурів". Був дядько роботящий, землю шанував, і хоч змагали його злидні, та працював чоловік. Знесилювався, надвереджувався, сяк-так вибився з голоду. Сина Ваську посилав до школи, і жінка, Христина, по сусідах позичатися не ходила. Бо гордий був чоловік і не допускав того. Був чоловік, та збувся. ! прозвали його — Летючий. Артем Летючий.

Спричинилось йому таке — чи то око лихе глянуло, наврочило, пристріт його обпав, чи то переполох дійняв його, чи, може, з'їв чого: змарнів, на виду спав, тільки очі горять, як вугілля. Замовк і все думає. Думки, як хмари, обсіли його, а не знати, що то він там собі укладає. Тільки й сказав жінці:

— Якщо птиця може забалакати, то й чоловік полетить. І в книзі так написано, що вже літали...

А до чого воно — не добрала Христина. Допитувалася — не сказав.

— Підожди — сама побачиш.

Тільки й того. Вже й обсіялись давно люди, ось незабаром і жнива зайдуть, а він занедбав усе. Якби сама з хлопцем на посміх людський не вийшла в поле, була б нива й досі, мабуть, несіяна. Мовчить і, знай, щось майструє в клуні. І нікого не під пуска туди. Ночує в клуні й возом двері на ніч заставляє, щоб не підгледів, бува, хто. З людей дехто догадувалися. Казали сміючись:

— То Артем літати надумав.

Через те й прозвали "Летючий" Дітвора на вулиці Дражнитися почала вже:

— Артем Летючий! Летючий пішов! І на неї перекинулось:

— Летюча! Христина Летюча по воду йде... Малому Васькові — хоч не виходить із хати: вийде

хлоп'я у двір, а з-за тину вже кричать навісні:

— А в тебе батько — летючий! А в тебе батько відьмак!

Не стерпіла Христина. Відколи очіпок наділа, шанувалася перед чоловіком, і ніхто не казав, що вона та за-річана була. А тепер виказала всю правду в живі очі.

— ..Люди сміються! По світу з торбами підемо!.. Схаменись, Артеме!..

Мовчав і не дивився на жінку. І все своє думав. Як вичитала йому все, глянула на нього, і серце заболіло.

— А може б, Артеме, теє... до попа — хай би молеб-ня... і хату посвятити б...

Нічого не відповів. Тільки зіп'явся на ноги й так страшно глянув, що аж поточилася назад Христина. Грюкнув дверима й пішов до своєї клуні.

У Петрівку ночі короткі та темні. Вийдеш із хати, й тьма, як чорна хустка, облягла тобі очі. І в тій тьмі наче щось ворушиться. Волохате й чорне. Аж лячно стає. А в хаті духота. Десь цвіркун під піччю цвірчить, і об шибку щось цибонить. Джміль, чи що воно? Спорожніла хата. Спить

на полу Васько, руку набік відкинув — малому що! Чути, як дихає він — рівно й глибоко. А все ж порожньо. І жаско якось. З того часу, як перейшов Артем до своєї клуні — наче вмер хтось у хаті. Чогось не стало в господі. Не так воно в Артемовій хаті, як у людей.

Не спалося Христині. Ніч у Петрівку коротка, а як сон тебе не бере, вона тоді наче довга-довга та темна. І неспокій ссе тобі серце, як гадина там кублиться. І не знаєш, чого тобі треба. На душі нудить. Хіба води напитися? Злізла з полу, пройшла в сінці до водянки, й напилася. І ніби одлягло від серця. Прочинила двері й вийшла надвір.

Село спало. Вже й парубки облягайся, дівчата сплять досі потомлені, тільки десь на кутку собаки валують.

Вдихнула на повні груди повітря свіжого й журно повернула голову до клуні. "Як підмінив хто чоловіка!.." — хотіла зітхнути, коли це... Христина прикипіла до місця й не ворушилася. Жах пройняв її наскрізь і пришпилив до одвірка. Вирячені очі застигли на стрісі.

Там, на клуні, де ось три тижні вже день і ніч сидів її чоловік, вилізло щось здоровезне й чорне. Воно зіп'ялося на гребінь і порається. Випросталось і застувало зорі. І тоді Христина побачила, що то застували їй зорі — крила. Великі й чорні. Начеб кажан здоровенний сів на клуню. Христина хотіла перехреститися, та тремтячі пальці не складалися до хреста, вона хотіла прошепотіти молитву, а вуста були німі. Вона затаїла дихання, і серце їй спинилося. Тоді раптом чорне змахнуло крилами й плигнуло на город. Христина тільки побачила, як майнули в повітрі босі людські ноги, вона крикнула й знепритомніла.

І хата стала, як пустка.

Того ж ранку, як знайшли її сусіди долі коло дверей — бліду, простоволосу, із зведеними в корчах руками, — Христина втекла до батька. Забрала сорочки та кожушину, взяла за руку Васька — й мерщій

з хати. Надворі товклися чужі люди, як у заїзді, заходили до хати, розпитували. Христина нічого не сказала. Мовчки, як причинна, пройшла вона з сином через двір, а на вулиці побігла. Аж як прибігла до свого батька — старого Ґудзія, — спинилася захекана й зайшлася сльозами.

Артем прокинувся пізно. Вже давно зійшло сонце, вже одспівали вранішні птахи, а він усе ще спав. Як по хворобі. Крізь тонкий серпанок сну почув, як тріщить позад нього щось і ламається. То крила борються з вітрами, а вітри шарпають їх, зривають бляху й ось-ось понівечать геть. Він напружив у останній знемозі м'язи й розплющив очі. Позаду тріщало й ломилось, як уві сні. Він протер очі й прислухався. Знадвору долітало шамотіння й голоси. Кликали його на ймення.

— Артеме! Ге, Артеме!.. Одчини!..

Тоді він збагнув: ідуть! Ломляться в двері. То тремтять під натиском двері, рипить віз, а за возом тріщать крила. Його крила! Він скочив на ноги й закричав:

— Не підходь!

За дверима замовкло й стало.

Він крадькома зліз із сіна і, як зацькований, простягнув над своїми крилами скарлючені тремтячі руки.

— Та одчини ж, Артеме! — то гукнув сусіда Іван, і за дверима знову зашамотіло. Тоді він випростався і спокійно промовив до дверей:

— Не пустю! На Петра сам об'явлюся народові, а зараз і не просіть.

Нова хвиля знялася за дверима, і віз посунувся до нього. Тоді він скочив на воза й дико заревів:

— Спалю!!! Клуню спалю!! Одійдіть! За дверима одлягло. Хтось проказав:

— Чи не сказився чоловік!

Люди почали боязко розходитись. І коли пересвідчився, що нікого близько нема вже, заходився коло крил. Крила були завальні й важкі. Стара увігнута бляха по обидва боки дерев'яного хомута видавалася при тьмяному світлі в клуні нужденною. Це були його, Артемові, крила. Вони були таки важкі, і соснова планка під сподом лівого крила зламалась уночі, але ці крила пронесли його в повітрі аж на край городу. Він відчув на цих крилах лет і таки одірвався від землі. З передостаннім змахом зламалося ліве крило, і, падаючи, він боляче забився коліном. Та то тільки на мить. Він болю не чув, і, коли б не крило, він подрався б на клуню вдруге й втретє. Та годі було поночі полагодити планку. Він одволік крила назад до клуні і за ту недовгу путь враз збагнув: треба, щоб крила були легші, а планки міцніші. Планки з граба, приміром, а замість бляхи — полотно. Можна полотно удвоє — тоді видержить. І крила треба — ще ширші. Як у чорногуза. Також щоб і ноги не теліпалися. Хвіст такий із планок приладнати, щоб туди ноги можна було встромити, щоб ніби ти лежиш у повітрі. І тоді — небез-премінно полетить. Він зараз же схопив сокиру, побіг за хату, зліз на старого граба і, як навіжений, заходився обрубувати щонайгрубіше гілля. Коли відтягнув гілля до клуні, хотів побігти до жінчиної скрині по полотно, та зненацька почув, як йому нестерпно пече в грудях. Піт у три ручаї струменить йому з лоба, з потилиці, сорочка прилипла до спини, а в грудях — огонь. Гарячково метнувся через городи й леваду до ставка, усилу роздягнувся і — геть год з двадцять не купався в ставку, а зараз щодуху шубовснув у прохолодну воду.

Замкнув зсередини пильно, як завжди, двері в клуні, заставив возом, виліз на сіно й одразу заснув. І ні разу за всю ніч не прокинувся.

Тепер йому хотілося їсти, а найголовніше — треба б якось до хати, взяти в скрині сувої полотна, але при світлі боявся покинути свою

засідку. Там були його крила, і їх могли знайти люди. Ці крила були вже не потрібні йому. Він планував собі нові, легші, справжні крила, хіба що гвіздки з старих повитягати, але ті крила старі вже полетіли раз; і він не міг їх показати на посміх людям. Він покаже людям крила, він навчить потім людей самих робити такі крила й літати, як птиці, та перше він мусить об'явитись народові, щоб уся громада, весь мир бачили й щоб усі повірили. І для цього треба нових, легших крил і хвоста на ноги. Він просидів голодний цілий день і вечір. А коли зайшла пізня ніч і одспівали другі півні, він, як злодій, продерся крадькома попідстінню до своєї хати. Двері були незачинені, і в хаті нікого не було, та він не помітив того. Як у лихоманці тряслись йому руки, коли витягав із скрині, мов крадене, жінчине полотно й намотував сувої собі на шию. Забрав з столу паляницю під пахву і в сінцях прихопив відро води. Полохливо озираючись довкола, прийшов до себе в клуню і замкнувся.

Сусіда Іван кілька разів виходив уночі надвір.

— Чи ж довго божевільному підпалити клуню!..

Іван навшпиньки підкрався до Артемової клуні і тривожно наслухав.

Там було тихо, тільки наче щось стругало в темряві.

Йому не дали діждатися Петра. На третій день, як пішла з його хати Христина, клуню оточили. Серед багатьох голосів, що гомоніли навколо, він розпізнавав сердитий голос волосного старшини:

— Та ти не придурюйся, все 'дно підважимо двері!

І він поклав одчинити. Хотілося, — щоб воно — на Петра, коли народ з церкви вийде, та хай! Його нові крила були вже готові, і він знав, що вони полетять. Він обережно, як немовля, одсунув далі до сіна білі полотняні крила, прибрав набік стару увігнуту бляху й повагом одчинив двері. Старшина сердито увійшов у клуню, а за ним несміливо ступили,

озираючись на всі боки, соцькі. Надворі коло самого входу товпились, як на ярмарку, люди, ставали навшпиньки, видиралися на чужі спини й тиснули на передніх. Але в клуню ніхто з них не входив. Старшина здивовано глянув на чудернацьку споруду з дерева й полотна і розгублено спитав:

— Ти це, Артеме, придурюєшся чи на самом ділі? Соцькі боязко поглядали на старшину, на Артема й

крила. Артем виступив урочисто наперед і тихо промовив:

— Птиця літає, ну й чоловік може. І сам я того допевнився. А щоб ніякого обману й по-хорошому воно — хай уся громада бачить...

Він узяв свої полотняні крила, й перед ним розступилися спантеличений старшина, приголомшені соцькі й увесь мир. Він, не поспішаючи, виніс свої крила надвір, і тоді всі побачили, як він страшенно одмінився за ці дні. Позеленів на виду, щоки позападали, тільки очі блищать. Перед ним, як перед навіженим, далеко поступились, і він легко проніс свої крила. Він приставив до стріхи драбину й поліз. І коли подерся вгору по розгорнутих у старій соломі своїх приступках, десь заплакала дитина й коло драбини почув голос старого Ґудзія:

— Та чи ти ж, Артеме, Бога не боїшся, що на нього повстав, чи воно тобі запаморочило так?..

Дитина зайшлася ще дужче. А він дерся далі. Коли доліз до гребеня й зіп'явся на ноги, востаннє почув, як крикнув на нього, оговтавшись, старшина:

— Да ти що ж — порядок мені? Злазь, кажу!

І більше нічого не чув. Було хмарно й вітряно. Вітер кошлав йому волосся, хльоскав по штанях і шарпав крила. Було важко стояти й поривало у височінь. Дітвора повидиралася на явір, край стріхи внизу виглядали сполохані селянські лиця, старшина підштовхував коло драбини двох переляканих соцьких і гримав, десь голосила якась жінка. А він нічого того не чув і не бачив. Обернувся лицем до вітру й хотів щось сказати вниз до громади, та роздумав. Випростав широко свої полотняні крила, стиснув у кулаках ремені, пригнувся, змахнув крилами й стрімголов стрибнув у вітер.

Він не встиг заправити у дерев'яний хвіст ноги, як його підхопило й понесло. Стріхи, село, левада замайоріли в очах і закрутились у скаженому танку. Він навіть не махав своїми крилами, лиш чув, як шумить у вухах і якась потужна свавільна сила несе його від землі. В нестямній радості він дико закричав, та вітер доніс до землі лиш глухий відгомін його крику.

Вітер повернувся від землі, наздогнав його, схопив благенькі полотняні крила, підкинув їх високо вгору й з силою жбурнув об землю...

Його знайшли за версту від села в глибокій ярузі. Він лежав закривавлений, з потворно вивернутими руками на своїх потрощених полотняних крилах. Він був ще живий. І єдиним оком на покаліченому страшному лиці дивився на небо. Кліпав повікою, бо запливало око кров'ю, і мовчки дивився. Коли, жахаючись, хрестячись і одвертаючи набік голови, щоб не дивитися на те страхіття, люди помалу підняли його й поклали на воза, він тихо застогнав. На возі він знову замовк, а коло перших хат за цариною почав холонути. А закривавлене око все ще дивилось у небо...

У волості урядник писав протокол, а старий Ґудзій коло церкви казав людям, що то Бог покарав Артема, бо наважився він проти самого Бога стати. І не було через те йому спокою на цьому світі, не буде й на тому.

1931 p.